

Lidia Kaliszczak, Marek Smoleń

Uniwersytet Rzeszowski

KIERUNKI GOSPODAROWANIA W REGIONACH PRZYRODNICZO CENNYCH W ASPEKTCIE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ (NA PRZYKŁADZIE PODKARPACIA)

1. Wstęp

Znaczenie obszarów przyrodniczo cennych¹ dla rozwoju społeczno-gospodarczego kraju wynika z tego, iż dostarczają one korzyści, które wykraczają poza granice lokalnych społeczności. Pełniona przez nie funkcja środowiskotwórcza, polegająca na ochronie i racjonalnym wykorzystaniu zasobów wodnych, leśnych, przestrzeni rekreacyjnej i uzdrowiskowej, różnorodności gatunkowej itp., ma znaczenie strategiczne o zasięgu krajowym, jak również międzynarodowym. Przykładowo szacuje się, że w Polsce, w porównaniu z Unią Europejską, ok. 24% terytorium to miejsca o walorach środowiskowych już nieistniejących na Zachodzie (Baturo, Burger, Kassenberg 1997). Zachowanie cennych obszarów przyrodniczych stanowić może zatem o konkurencyjności Polski w strukturach unijnych, jak również stwarzać szansę na pozyskanie różnych form kapitału finansowego. Jednak gospodarowanie na obszarach o wysokich wartościach przyrodniczych, szczególnie na terenie parków narodowych, rodzi określone dylematy. Często mieszkańcy w zakazach i nakazach związanych z ochroną przyrody dostrzegają jedynie ograniczenia rozwoju działalności gospodarczej. Istotny jest zatem wybór takich kierunków gospodarowania, które z jednej strony uwzględniłyby reżim ochrony środowiska, a z drugiej stanowiły szansę poprawy warunków życia miejscowej ludności.

---

¹ Obszary przyrodniczo cenne określane są również jako obszary o dużej różnorodności biologicznej (Zylicz 1998). Współcześnie są one chronione w ramach Krajowego Systemu Obszarów Chronionych, w skład którego wchodzi parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu. W Polsce obszary te stanowią istotny odsetek powierzchni kraju – 30,0%.

Celem opracowania jest przedstawienie przewidywanych kierunków zrównoważonego rozwoju regionu Podkarpacia, który z racji posiadanych zasobów naturalnych o wartościach często unikatowych w skali krajowej, jak i międzynarodowej, stanowi dobry przykład rozwoju obszarów przyrodniczo cennych. Pod względem czystości środowiska należy do ścisłej czołówki w kraju. Udział obszarów prawnie chronionych wynosi 45,4%, a udział lasów 35,9%, co plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce. Implikuje to możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców poprzez właściwą „eksploatację” potencjału przyrodniczego i ekologicznego. Region powinien umiejętnie wykorzystać szansę rozwoju we współczesnych czasach, gdy czyste środowisko staje się swego rodzaju „rynkowym” towarem.

Materiał empiryczny stanowiły dane statystyki masowej GUS i WUS oraz informacje uzyskane w UW w Rzeszowie. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2000-2004.

2. Przewidywane kierunki rozwoju regionu Podkarpacia

W celu racjonalnego korzystania z zasobów przyrody i ochrony tych wartości dla przyszłych pokoleń istnieje konieczność zarządzania gospodarką i przestrzenią zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego. W rozwoju zrównoważonym zasadnicze znaczenie ma dostosowywanie rodzajów i form działalności gospodarczej do uwarunkowań przyrodniczych, wyznaczających główne kierunki rozwoju poszczególnych regionów.

Obszar Podkarpacia zajmuje powierzchnię 17 926 km², co stanowi 5,73% powierzchni Polski. Pod względem geograficznym składa się z trzech jednostek fizjograficznych: górzystego terenu Karpat, wyżynnego pasma Dołów Jasielsko-Sanockich i Pogorza Dynowsko-Ciężkowickiego oraz równinnego pasa Kotliny Sandomierskiej. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, stanowiący odzwierciedlenie warunków prowadzenia produkcji rolniczej, jest znacznie zróżnicowany w poszczególnych strefach geograficznych, ale średnio wynosi 73 punkty (przy średniej krajowej 66,6). Najtrudniejsze warunki dla rozwoju rolnictwa występują w Karpatach, gdzie ponad 80% powierzchni stanowią obszary górskie i podgórskie (wartość wskaźnika wynosi 61,0 punktów).

Głównym wyznacznikiem funkcji społeczno-gospodarczej danego obszaru jest struktura użytkowania ziemi. Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej wynosi 52,6%, przy czym grunty orne zajmują prawie 67% użytków rolnych, zatem wieś i rolnictwo w regionie mają duże znaczenie gospodarcze. Grunty rolnicze w zdecydowanej części stanowią własność prywatną (88,7%). Znaczne rozdrobnienie gospodarstw (82,3% to jednostki do 5 ha) jest przyczyną wysokiego zatrudnienia w rolnictwie (ok. 47% wobec 27% w kraju) oraz bezrobocia, które na obszarach wiejskich jest o wiele wyższe (łącznie z bezrobociem ukrytym). Znaczne zasoby pracy stanowią ogromny niewykorzystany potencjał. Powyższa sytuacja wskazuje na

konieczność tworzenia nowych miejsc pracy poza rolnictwem w ramach wielofunkcyjnego rozwoju.

Struktura produkcji rolniczej zbliżona jest do przeciętnej w kraju i niedostosowana do rozdrobnionej struktury obszarowej. Dominującymi uprawami są zboża (ok. 50% gruntów ornych) oraz rośliny okopowe – głównie ziemniaki (14% gruntów ornych), a w produkcji zwierzęcej – chów bydła i trzody chlewnej. W dziedzinie rolnictwa należałoby dokonać zmian, wykorzystując walory czystego środowiska, stwarzające możliwości produkcji żywności o wysokiej jakości, oraz potencjał endogeniczny gospodarstw, szczególnie wysokie rezerwy siły roboczej. Stąd byłyby preferowane pracochłonne kierunki produkcji, które przy niskiej wydajności pracy zapewniają wyższy względem innych gałęzi dochód z jednostki powierzchni. W produkcji roślinnej warunek ten spełniają: uprawa warzyw, w tym łącznie ze stosowaniem metod ekologicznych, sady i uprawa krzewów owocowych oraz ziół. W produkcji zwierzęcej istnieją warunki, aby w krótkim czasie zwiększyć hodowlę ryb, chów królików, a także postawić na rozwój pszczelarstwa. Dobre perspektywy otwierają się przed wychowem koni do celów rekreacyjnych. Pewna liczba producentów może prowadzić produkcję ekologiczną lub integrowaną. Upowszechnianie się tego typu metod produkcji rolniczej postulowane jest przede wszystkim w strefach ochronnych wody pitnej, otulinach parków narodowych, gminach turystyczno-rekreacyjnych. Ich prowadzenie wymaga jednak nie tylko odpowiedniej wiedzy, ale przede wszystkim systemowego wsparcia ze strony państwa w zakresie regulacji prawnych oraz służb doradczych w okresie przestawiania gospodarstwa na nowe zasady. Konieczne są działania służące podnoszeniu kwalifikacji, organizacja szkoleń, pokazów itp. Z punktu widzenia racjonalnej gospodarki w środowisku przyrodniczym, a zwłaszcza ochrony gleb, utrzymania żyzności i przeciwdziałania erozji wodnej, istotna jest właściwa struktura zasiewów umożliwiająca odpowiednie zmianowanie. Z analizy organizacji produkcji niemieckich gospodarstw ekologicznych wynika, że udział zbóż w strukturze zasiewów nie powinien przekraczać 50% (Runowski 1996), a obsada zwierząt w rejonach górskich (o wysokich walorach przyrodniczych) powinna kształtować się na poziomie 0,5-1,5 SD/ha użytków rolnych. Poszukując atutów rozwoju gospodarstw rolniczych na omawianym obszarze, należałoby podkreślić, iż scenariusz rozwoju zrównoważonego nie formułuje celów w sferze radykalnej zmiany struktury obszarowej. Wysoką efektywność można uzyskać w różnych typach gospodarstw, kładąc nacisk na technologie (praktyki rolnicze) przyjazne środowisku oraz na stymulowanie produkcji żywności o odpowiednich parametrach jakościowych. Procesy restrukturyzacji i modernizacji zatem powinny polegać na zmianach technik i technologii wytwarzania, organizacji produkcji, wdrażaniu „zasad dobrej praktyki rolniczej” oraz propagowaniu postępu biologicznego jako istotnego i najtańszego czynnika wzrostowego². W krajach UE postęp biologiczny decyduje w 52% o przyrostach produkcji.

---

² Zdaniem Wosia, modernizacja rolnictwa bez restrukturyzacji obszarowej gospodarstw jest możliwa tylko wówczas, gdy wprowadza się właśnie postęp biologiczny (Woś 1995, s. 50). Również inni autorzy wskazują, że jest on w dużej mierze niezależny od struktury agrarnej (Michna, Wrzochalska 1998, s. 19).

Promocja państwa sprawia, że postęp ten jest „właczany” do praktyki rolniczej coraz intensywniej. W polskim rolnictwie udział postępu biologicznego w przyroście produkcji jest o połowę niższy, niż w UE (Michna, Wrzochalska 1998), a w dodatku spada. Potwierdzeniem tego faktu jest sytuacja w regionie podkarpackim. W roku 2000 w porównaniu z rokiem 1999 wskaźnik dynamiki dotyczący rozprzodzenia kwalifikowanego materiału nasiennego zbóż wynosił 47,1%, a sadzenia-ków ziemniaka – 24,6% (przyjmując rok 1999 za 100).

Walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe regionu, szczególnie w jego południowej, górskiej części, wraz z elementami wyposażenia w infrastrukturę predestynują ten region do rozwijania różnych form **turystyki**, w tym **agroturystyki** i **ekoturystyki**. Znaczenie agroturystyki w aspekcie zrównoważonego rozwoju wzrasta szczególnie w regionach monofunkcyjnych, tj. z dominacją rolnictwa, ale posiadających jednocześnie walory przyrodnicze w postaci czystego środowiska oraz krajobrazowe. Stanowi ona jedną z możliwych form komplementarnego rozwoju sfery rolniczej i pozarolniczej, kształtując tym samym model nowoczesnej wsi wielofunkcyjnej. Stały rozwój bazy agroturystycznej może zwiększyć popyt na lokalne produkty rolne oraz żywność ekologiczną. Ten typ wypoczynku upowszechnia się wśród części ludności miejskiej w naszym kraju, jest także atrakcyjny dla turystów zagranicznych. W Polsce, podobnie jak w krajach rozwiniętych gospodarczo, następuje stopniowa zmiana upodobań co do formy spędzania czasu wolnego, w kierunku wypoczynku na obszarach o atrakcyjnych walorach przyrodniczych i czystym środowisku. Należy jednak zwrócić uwagę na to, iż przeciętny współczesny turysta z jednej strony pragnie bliskiego kontaktu z przyrodą, ale z drugiej chce mieszkać w wygodnych, czy wręcz komfortowych, warunkach. Wymaga to poniesienia pewnych nakładów inwestycyjnych na poziomie gospodarstwa, a także gminy. Podstawową słabością turystycznej wsi Podkarpacia jest niski stan sanitarny. Większość gmin wiejskich pozbawiona jest odpowiednio utrzymywanych wysypisk śmieci, posiada słabo rozwiniętą sieć kanalizacji i oczyszczalni ścieków, chociaż jako pozytywny należy odnotować fakt znacznego postępu w tej dziedzinie w ostatnich latach. 51,44% gospodarstw podłączonych jest do sieci wodociągowej, ale tylko 9,6% do kanalizacji. Sytuacja taka stwarza określone problemy ekologiczne. Stosunkowo korzystny jest natomiast stan gazyfikacji gospodarstw (ponad 77% korzysta z tego źródła energii).

W **gospodarce leśnej** procesy proekologicznych przekształceń powinny prowadzić do zrównania funkcji produkcyjnych z funkcjami środowiskotwórczymi. Wiąże się to z zalesianiem gruntów marginalnych, jak również zakładaniem lasów energetycznych (np. wierzbowych), tym bardziej, że w regionie odługuje się znaczną powierzchnię gruntów ornych i użytków zielonych (najwięcej w woj. kroszeńskim – prawie 30 tys. ha). Jak dotąd, jest to najmniej popularny i niedoceniany w Polsce sposób pozyskiwania energii, coraz szerzej jednak stosowany w krajach europejskich.

Znaczną rolę w ekorozwoju na obszarach przyrodniczo cennych Podkarpacia może odegrać **przetwórstwo rolno-spożywcze**. Wyprodukowane metodami eko-

logicznymi płody rolne nie mogą tracić na swej wartości biologicznej w całym łańcuchu gospodarki żywnościowej, tj. w przechowywaniu, przetwórstwie i zbycie. Szczególnie pożądanym jest rozwój niedużych przedsiębiorstw przetwórczych ze względu na mniejszą energochłonność procesów technologicznych i większe możliwości stosowania „czystszych produkcji”. Ponadto rozwój przemysłu rolno-spożywczego stwarza szansę na zmniejszenie bezrobocia – zarówno jawnego, jak i ukrytego. Istotny wpływ na wzrost zatrudnienia powinny mieć niewielkie przetwórczo zlokalizowane w gospodarstwach rolnych (firmy rodzinne) oraz organizowane w formie spółdzielni czy spółek. Region Podkarpacia może się specjalizować, opierając się na lokalnych surowcach, w wytwarzaniu produktu lokalnego, posiadającego markowy znak, świadczący nie tylko o jego pochodzeniu z rejonu ekologicznie czystego, ale również o przetworzeniu w sposób pozwalający na zachowanie wysokiej wartości odżywczej.

3. Dylematy równoważenia rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów przyrodniczo cennych

Warunkiem prawidłowego gospodarowania środowiskiem jest świadomość ekologiczna społeczeństwa, jej stosunek do ochrony środowiska oraz działalności proekologicznych. Z wypowiedzi mieszkańców i właścicieli gospodarstw położonych na terenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego (27 065 ha) wynika, że 46,5% z nich nie ma rozeznania odnośnie do korzyści, jakie może stwarzać funkcjonowanie parku. Co czwarty ankietowany był przeciwny ograniczaniu wolności gospodarczej. Jedynie większość osób do 35 roku życia dostrzega, że park narodowy przyciąga turystów z kraju i z zagranicy, co może ułatwić im prowadzenie gospodarstwa. Jednak, w celu zainteresowania rolników zmianą profilu produkcji lub działalności, muszą być stworzone pewne zachęty finansowe. Społeczność lokalna (regionalna) ma prawo domagać się pewnej rekompensaty za nałożone ograniczenia w dysponowaniu lokalnymi zasobami o znaczeniu strategicznym, które przynoszą korzyści ludności z innych regionów z całego kraju, a nawet z zagranicy. W aspekcie integracji z Unią Europejską pojawiają się nowe źródła finansowania rozwoju obszarów wiejskich – fundusze strukturalne. Wskazuje się, iż wsparcie dochodów w sektorze rolniczym będzie oparte właśnie na usługach środowiskowych, a nie na wypłatach wyrównawczych. W regionie Podkarpacia uzasadniona jest zatem realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju, która najpełniej spośród różnych idei rozwoju społeczno-gospodarczego uwzględnia aspekty ochrony środowiska przyrodniczego.

4. Wnioski

1. W scenariuszu zrównoważonego rozwoju regionu Podkarpacia, jako regionu o wysokich wartościach przyrodniczych, szczególnie w obszarach chronionych

(w tym w parkach narodowych) należałoby promować ekologizację podstawowych kierunków gospodarowania.

2. Proces ten, z jednej strony, powinien zapewnić efektywność ekonomiczną, a z drugiej – stanowić podstawę aktywnej ochrony środowiska przyrodniczego.
3. Badany obszar jest predestynowany do pełnienia różnorodnych funkcji, warunkowanych zasobami i walorami środowiska oraz wartościami kulturowymi.
4. Szczególne znaczenie ma przestrzenne rozmieszczenie terenów o funkcjach: rolniczej, leśnej, turystyczno-wypoczynkowej (przede wszystkim w jej proekologicznych formach), przemysłowej, wodnej oraz leczniczo-uzdrowiskowej i przyrodoleczniczej.

Literatura

- Baturo W., Burger T., Kassenberg A., *Agenda niespełnionych nadziei*, Raport Instytutu na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 1997.
- Dubel K., *Procesy transformacji rolnictwa na obszarach przyrodniczo cennych a integracja z Unią Europejską*, VIII Forum „Ekologia Wsi”, CEEW Krosno 1998.
- Michna W., Wrzochalska A., *Główne kierunki przeobrażeń w rolnictwie w latach dziewięćdziesiątych*, IERiGŻ, Warszawa 1998.
- Runowski H., *Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego*, Wyd. SGGW, Warszawa 1996.
- Woś A., *Alternatywne scenariusze rozwoju polskiego rolnictwa w okresie długim. Scenariusz rozwoju zrównoważonego*, IERiGŻ, Warszawa 1995.
- Woźniak M., Kaliszczak L., *Wybrane problemy ekorozwoju obszarów górskich na przykładzie Bieszczadów. Ekorozwój w polityce regionalnej*, t. II, red. H. Sasinowski, Politechnika Białostocka 2000.
- Żylicz T., *Finansowe aspekty zachowania kapitału przyrodniczego. Sterowanie ekorozwojem*, t. I, red. B. Poskrobko, Białystok 1998.

DIRECTIONS OF MANAGING IN REGIONS OF NATURAL VALUE WITHIN THE CONTEXT OF THE INTEGRATION WITH THE EUROPEAN UNION (ON THE EXAMPLE OF PODKARPACIE)

Summary

In the paper the anticipated directions of economy administration in Podkarpacie province is introduced. The changes which occurred after joining the European Union are taken under consideration. The solutions which create the chance for the increase of competitiveness exploiting the local resources are pointed. The researched area is predestined to the agricultural, tourist-recreational, health resort and industrial functions, which are in complementary relations towards one another.